

De centrale positie van grensgevallen

De centrale positie van grensgevallen

Hun plaats, tijd en persoon in de forensische psychologie

Rede

in verkorte en bewerkte vorm uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar in de Forensische Psychologie in het departement Rechtsgeleerdheid aan de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie van de Universiteit Utrecht op 6 oktober 2008

door

dr. Frans Koenraadt

Willem Pompe Instituut voor Strafrechtswetenschappen
in samenwerking met

Boom Juridische Uitgevers
Den Haag
2008

Afbeelding op het omslag: Adalbert Frickenhaus, zonder titel, 1908, inktpotlood, gemengde techniek op inrichtingspapier, 161 x 178 mm.

Typografische verzorging: Wieneke Matthijsse

© 2008 F. Koenraad / Boom Juridische uitgevers

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN

NUR 824

www.bju.nl

*Mijnheer de rector magnificus,
leden van het bestuur van het Utrechts Universiteitsfonds,
dames en heren: zeer gewaardeerde toehoorders,*

Onderweg naar Baltimore was de scheepsarts, Adalbart Frickenhaus,¹ aan boord van het stoomschip *Willehad* van de noordduitse Lloyd al opgevallen: toen hij een officier een injectie tegen difterie gaf, voorzag hij zich van een vervaarlijk dolkmes. Maar op de terugweg naar Duitsland, begin 1899, ging het mis. Hij was onrustig en voor een vrouwelijke passagier maakte hij een stinkend drankje. Bij een matroos had hij een wond hardhandig behandeld. Nadat deze zich daarover beklaagde, schoot hij de man met een revolver neer. Anderen bleven ongedeerd. Hij sloot zich vervolgens op in zijn kajuit, werd daar overmeesterd en onder een spanlaken gelegd. Na aankomst in Bremen werd de 38-jarige arts, lijdende aan achtervolgingsideeën en waanzin, overgebracht naar een krankzinnigengesticht. Hij was al vaker voor psychiatrische behandeling opgenomen geweest in inrichtingen in Duitsland en Zwitserland.² Allengs was hij een talentvol schilder gebleken en tijdens zijn verblijf in de psychiatrische inrichting heeft hij daar een bescheiden oeuvre het licht doen zien.³ We treffen hier een voorbeeld aan uit het grensgebied van psychopathologie, delinquentie en kunst.⁴

1 Van wiens hand de afbeelding op het omslag is.

2 Tischer, 1996, p. 39-52 en 88-92. Negen jaar later overlijdt hij als gevolg van suïcide.

3 Zijn werk maakt deel uit van de Heidelberger Prinzhorn collectie, indringend beeldmateriaal van psychiatrische patiënten uit het begin van de twintigste eeuw. Op initiatief van Hans Prinzhorn is bij patiënten die in inrichtingen, verspreid over Duitsland verbleven, beeldmateriaal verzameld. Dit resulteerde in zijn *Bildneri der Geisteskranken* (1923), later gevolgd, zij het minder bekend geraakt, door een soortgelijke aanpak onder gedetineerden die uitmondde in *Bildneri der Gefangenen* (1926). Er zijn enkele parallellen aan te wijzen met het werk van de Nederlandse penoloog R. Rijkse, die in 1958 *Meningen van gedetineerden* uitbracht, hetgeen voor veel beroering zorgde omdat het felle kritiek van gedetineerden bevatte over hun verblijf in detentie. Het boek is zelfs uit de handel genomen wegens de al te vrijpostige opvattingen van de gedetineerden. Zowel in het werk van Prinzhorn, als in dit werk van Rijkse wordt de gesloten wereld van degenen die in grootschalige instellingen verblijven aan de buitenwereld kenbaar gemaakt. Prinzhorn wijdt zich daarbij vooral aan het beeldmateriaal; bij Rijkse gaat het om de (schriftelijke) meningen van degenen die in detentie zitten. Onder redactie van M. Moerings, M. Boone en A.A. Franken is anno 2008 als deel 51 van de Pompe Reeks een reprise uitgebracht, getiteld *Meningen van gedetineerden – vijftig jaar later*.

4 Als gevolg van de rolverwisseling, de arts die patiënt wordt, vertoont de zaak enige gelijkenis met de psychiater P.C. Kuiper die in *Ver heen* (1988) zijn ervaringen als patiënt, lijdende aan een ernstige depressie, beschrijft.

Medio 2003, ruim een eeuw na de aanslag door de scheepsarts Frickenhaus, vond in de Grote Kerk in Breda een fototentoonstelling plaats waarin het werk van de fotograaf Piet den Blanken werd geëxposeerd onder de titel *Grensgevallen*. Het is een terugblik op 25 jaar van zijn fotografisch werk. Een introductie bij de tentoonstelling luidt: 'De wereld wordt kleiner, grenzen vervagen. Mensen krijgen meer zicht op de mogelijkheden van een ander bestaan, en daarmee ook op de grenzen van hun dagelijks leven. (...) Overall zitten mensen gevangen in bepalende en beperkende verhoudingen. De confrontatie met de haast onbegrensde mogelijkheden van de moderne samenleving stimuleert het verlangen om aan die beperkingen te ontsnappen. Ontsnappen aan armoede en milieudegradatie, aan de macht die anderen over hen uitoefenen, aan de eigen gevoelde onmacht.'⁵ In zijn werk treffen we een indringend beeld aan van thema's als migratie in Europa en in Noord-, Midden- en Zuid-Amerika, het leven op het platteland en in de gevangenis. Het is een beeld op de grens van rijk en arm, van macht en onmacht, zozeer zelfs dat van een visuele geschiedschrijving gesproken kan worden.⁶ Hij toont in de openbaarheid wat we anders niet te zien krijgen: mensenjagers, prostituees, gevangenen, opstandige boeren, verdronken vluchtelingen.

Om meer dan één reden bestaat er verwantschap tussen de fotograaf en de forensisch psycholoog, ook tussen die fotograaf en deze forensisch psycholoog: beiden afkomstig uit West Brabant, ongeveer even oud. Beiden gefascineerd door mensen aan de marge van de samenleving. Wat de camera voor de fotograaf is, is het rapport pro Justitia voor de forensisch psycholoog: beide bedoeld om verborgen fenomenen toegankelijk en openbaar te maken en elk voorzien van een eigen geldigheidsduur.

De afgelopen eeuw heeft zich een steeds veranderend gezelschap van grensgevallen laten zien. De ontwikkeling van de forensische psychologie en psychiatrie is er zelfs een van toenemende bemoeienis met *grensgevallen*: personen die van het ene delict in het andere vervallen en daarmee continu voor overlast zorgen, zonder dat er sprake is van volledige krankzinnigheid (zoals het in vroeger tijden heette) of een psychotische stoornis, zoals het thans genoemd wordt.⁷ Tot op de dag van vandaag kennen we allerhande varianten van grensgevallen. Zij komen beslist niet allen in contact met de forensische psychologie en psychiatrie. Waar dat wel het geval is, zijn zij onder diverse benamingen te vinden: zij balanceren op het scherp van de snede, waar bemoeienis door strafrechter en door psychiater, psycholoog en/of pedagoog aangewezen lijkt:

5 Den Blanken, 2003, p. 3.

6 Den Blanken, 2003, p. 102-103.

7 Weijers & Koenraad, 2007, p. 12.

- schadelijke en gevaarlijke krankzinnigen,
- misdadige krankzinnigen,⁸
- krankzinnige misdadigers,⁹
- moreel krankzinnigen,¹⁰
- psychisch defecten,
- overgangsgevallen,
- verminderd toereken(ingsvat)baren,
- sterk gedragsgestoorde en/of agressieve patiënten,¹¹
- sterk gedragsgestoorde licht geestelijk gehandicapten,¹²
- vlucht- en gemeengevaarlijke patiënten,
- on(be)handelbaren,
- klinische gevallen van criminaliteit,¹³
- psychopaten,¹⁴
- hinderende hulpeisers,¹⁵
- de wilde man,¹⁶
- stelselmatige daders,
- psychisch gestoorde gedetineerden.

Vooraf op het grensvlak van het strafrecht en de geestelijke gezondheidszorg (ggz) komen we per definitie veel grensgevallen tegen. En met de expansie van de strafrechtspleging, waaronder de toename van het aantal delinquenten in detentie en de groei van het sanctiearsenaal,¹⁷ maar ook met de expansie van de geestelijke gezondheidszorg, neemt het aantal grensgevallen toe. Op dat snijvlak bevinden zich tegenwoordig verschillende typen moeilijke patiënten, zoals de zorgwekkende zorgmijder, de ambivalente aandachtvrager en de hinderende hulpeiser.¹⁸ Zij die balanceren op dat grensvlak, horen niet per definitie tot het verzorgingsgebied van de forensische geestelijke gezondheidszorg. De bemoeienis van de forensische ggz komt pas op gang nadat er een uitnodiging daartoe van justitiewege heeft plaatsgevonden. Evenals het strafrecht loopt de forensische ggz achter de feiten aan; die feiten moeten eerst hebben plaatsgevonden (of een ernstige verdenking daarvan) alvorens de forensisch psycholoog of forensisch psychiater wordt ingeschakeld. Er ligt

8 In Duitsland: verbrecherische Irre. Zie Reelingh Brouwer, 1902.

9 In Duitsland: irre Verbrecher. Zie Reelingh Brouwer, 1902.

10 Ook wel aangeduid als lijdende aan 'insania moralis'; De Ridder, in: Koenraadt (red.), 1991, p. 43.

11 Van Erven, 1992.

12 Idem.

13 Gina Lombroso, 1901.

14 Psychopathenwetten, 1925/1928.

15 Kaassenbrood, Hanneman & Van der Werf, 2002.

16 Tuinier, 1989.

17 Boone & Moerings, 2007, p. 51-76; Kelk, 1994.

18 Koekkoek, Van Meijel & Hutschemaekers, 2007.

op dit snijvlak veel conflictstof en het verbaast dan ook niet dat het soms over patiënten gaat waar hulpverleners onder lijden en over ruziën.¹⁹

Dat *snijvlak*, dat *raakvlak* van die juridische en gedragskundige disciplines wordt door Mooij treffend het *draagvlak* van de forensische psychiatrie genoemd.²⁰ Ook voor de forensische psychologie geldt dat daar de bestaansvoorwaarde ligt van het subspecialisme: dat is immers uit zijn aard multidisciplinair.²¹

Vragen die op de grens bij deze grensgevallen worden gesteld, zijn: ‘ziek of schuldig?’,²² ‘diagnose of vonnis?’,²³ ‘behandelen of straffen?’, ‘good or bad?’, ‘mad or bad?’,²⁴ ‘ziek of gezond?’,²⁵ ‘vergeldden of verontschuldigen?’, ‘zorg en/of straf?’.²⁶

In het navolgende wil ik met u een korte rondgang maken langs ontwikkelingen in de forensische psychologie en psychiatrie.

De route zal beginnen op het forum, de centrale plaats in de oude stad waar recht werd gesproken, de plaats waaraan de forensische psychologie en psychiatrie niet alleen hun naam, maar in afgeleide zin ook hun bestaansrecht ontleen. De forensische psychologie wordt immers gekenmerkt door de bijdrage van die psychologie aan de rechtspleging.²⁷ In de rondgang die ik u voorstel, zal ik het hebben over diegenen die onder de hoede van de geestelijke gezondheidszorg en strafrechtspleging (behoren te) zijn of zich daaraan hebben weten te ontworstelen. Op de grens van deze instellingen bestaat bovendien het risico tussen de wal en het schip te geraken.²⁸

Bij het klinisch psychologisch onderzoek naar de psychische conditie van een patiënt wordt wel gebruik gemaakt van drie criteria, te weten: de oriëntatie in tijd, plaats en persoon. Welnu, ik zal deze drie thema's als

19 Kaassenbrood, Hanneman & Van der Werf, 2002.

20 Mooij, 1989, p. 25.

21 De kern van het subspecialisme ligt dus op de grens van het vakgebied der psychologie. Dat is een wezenskenmerk van de forensische psychologie en van de forensische psychiatrie. Zij onderscheiden zich daarmee nadrukkelijk van andere specialismen die zich *in* het vak aftekenen, zoals klinische psychologie, sociale psychiatrie, ontwikkelingspsychologie.

22 Koenraadt, 1991.

23 De Ridder, 1991.

24 Koekkoek, Van Meijel & Hutschemaekers, 2007, p. 101-103.

25 Pouw, 1988, p. 91.

26 RMO, 2007.

27 Hier ligt tevens het onderscheid tussen de forensische psychologie en de rechtspsychologie, terwijl ook in de beide deeldisciplines zelf de taakopvattingen door de beoefenaars ervan zowel internationaal als nationaal nogal eens uiteenlopen.

28 Haffmans, 1990; Wijnheijmer *et al.*, 1998.

leidraad hanteren om de grensgevallen waar het in de forensische psychologie en psychiatrie om gaat, bij u in beeld te brengen.²⁹

Na een korte bespreking van de verschuiving in de samenstelling van de groepen grensgevallen in afgelopen decennia en een plaatsbepaling van de forensische psychologie zal ik inzoomen op de persoon van de verdachte in de psychologische rapportage pro Justitia. Ik zal u aantonen dat de forensische psychologie in haar taak jegens justitie en in haar omgang met justitiebelen een eigen veld en methodische aanpak heeft,³⁰ die thans aan erosie onderhevig zijn, of lijken te zijn.

Tijd

Aan het eind van de negentiende eeuw tekent zich in de Nederlandse samenleving een behoefte af aan voorzieningen voor probleemgevallen, waar plaats is voor degenen die ernstige maatschappelijke overlast bezorgen en *te gezond* zijn voor opname in een inrichting voor krankzinnigen en *te gestoord* voor plaatsing in een penitentiaire inrichting. Het gat dat gaapt tussen het krankzinnigengesticht en de penitentiaire inrichting is te groot voor deze grensgevallen.

Van der Hoeven schetst dat anno 1913 in zijn welbekende handboek nog heel voorzichtig als volgt:

‘De moeielijkheid ontstaat in de grens-gevallen. Iedereen weet nu wel, dat de overgang van “gezond” over “vreemd” of “lichtgestoord” tot “krankzinnig” een volstrekt geleidelijke is, zoowel (in vele gevallen) bij één individu in het verloop der ziekte, als bij vergelijking van een aantal individuen met verschillende graden van afwijkingen. Waar dan de onheilvolle streep te trekken; vandaag nog niet, en morgen wel; of bij dezen niet en bij genen, die er nauwelijks van verschilt, wel?’³¹

Men was aan het tobben met mensen die met grote regelmaat delicten pleegden en in krankzinnigengestichten belandden, zonder dat van volledige krankzinnigheid sprake was. Plaatsing in een penitentiaire inrichting bood onvoldoende soelaas en was misschien wel contraproductief omdat men er contacten en ideeën voor nieuwe delicten smeedde. Zij vormden overlast en van de psychiater werd gevraagd deze gedetineerden zo mogelijk onder de hoede van de krankzinnigenverpleging te brengen.

29 De auteur maakt dankbaar gebruik van het kritisch commentaar van Marko Barendregt, Rita Boer, Jos van Mulbregt en Pete Pronk op een eerdere versie van deze tekst.

30 Het is daarmee niet een willekeurige variant van de klinische of ontwikkelingspsychologie, hoewel die wel zeer dienstbaar aan de forensische psychologie zijn.

31 Van der Hoeven, 1913, p. 17; 1930, p. 153.

Frans Rosier, 1908

In de inrichting voor krankzinnigen waren aan het begin van de twintigste eeuw regionaal en zelfs landelijk bekend staande patiënten, zoals Frans Rosier³² en Christiaan Boele, te lastig, te ontwrichtend en daarmee onhoudbaar. Ook tijdens het verblijf in de gevangenis blijkt dat deze mensen onhandelbaar zijn. In hun rapport pro Justitia vermelden de rapporteurs over Christiaan Boele, wiens psychopathische toestand zij niet betwijfelen:

‘Komt hij in eene gevangenis, dan zal hij door bijzonder optreden er zorg voor weten te dragen, dat hij niet in afzondering zijn straf ondergaat en na dit doel te hebben bereikt, zich wellicht (? rapp.) verder rustig houden tot zijn straftijd eindigt. Blijft hij in een gesticht voor krankzinnigen zoals thans, dan zal de beklaagde zich na korter of langer tijd een dagverdeeling hebben uitgezocht, waarin hij zich behaaglijk gevoelt en misschien geen positieve verschijnselen van krankzinnigheid meer vertonen, waardoor de noodzakelijkheid van zijn verdere verpleging questieus zal worden. Naar hunne meening zou een langdurig verblijf in een gesticht voor krankzinnigen, ook bij absentie van “positieve verschijnselen” ten volle gerechtvaardigd zijn.’³³

De geschiedenis van de forensische psychologie en psychiatrie is er ook een van gezagsdragers en andere celebrities. Dat de moordenaars van Gerrit-Jan Heijn, van Pim Fortuyn en van Theo van Gogh forensisch psychiatrisch en psychologisch zijn onderzocht, staat bij velen in het geheugen gegrift.³⁴ De

32 Zie het verslag van de tweede bijeenkomst van G. Jelgersma op *zaterdagavond* 23 maart 1907 voor het Psychiatrisch Juridisch Gezelschap te Amsterdam.

33 Aldus P.J. Wellenbergh & T.E. Frijlinck in hun gerechtelijk geneeskundig rapport d.d. 30 juni 1900.

34 De twee laatstgenoemde zaken zijn in Blokker *et al.*, 2008 vermeld in hun betoog dat – in weerwil van wat Nederlanders graag denken – afkeer van het vreemde, intolerantie en hysterie zich in de Nederlandse geschiedenis van moord en doodslag herhaalt.

aanslagen op gezagsdragers in Engeland hebben de strafrechtsgeschiedenis er daar sterk van doortrokken. Aanslagen op koning George III door Hadfield in 1800 en op de Britse eerste minister door Daniel McNaughten in 1843,³⁵ hebben door de bijzondere statuur van de slachtoffers veel maatschappelijke commotie teweeggebracht,³⁶ en hebben zelfs de Engelse wetgeving inzake de berechting van psychisch gestoorde delinquenten diepgaand beïnvloed,³⁷ niet alleen na afloop van de betreffende zaak maar nota bene tijdens die berechting zelf.

Daniel McNaughten, 1856

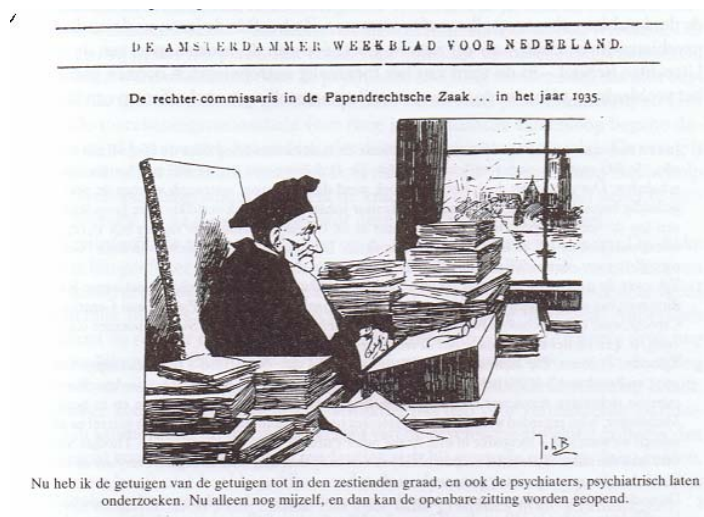
35 De Schot Daniel McNaughten had bij een poging de eerste minister te doden diens secretaris dodelijk getroffen. Negen medici kwamen unaniem tot de conclusie dat de dader geestesziek was. Hij verkeerde in de waan dat de Tories (de regerende partij) hem vervolgden en wilden doden. Hij werd ontslagen van rechtsvervolging en bleef de rest van zijn leven in Royal Bethlem Hospital. Deze beslissing lag weliswaar in de lijn van de toenmalige ontwikkelingen, maar de zaak leidde tot debatten in het Hogerhuis. Ook koningin Victoria was verontwaardigd over de rechterlijke uitspraak. De vraag was of iemand die gedreven door zijn wanen handelde, toch niet schuldig was als hij wist dat hij in strijd met de wet handelde. Een commissie van vooraanstaande juristen formuleerde als antwoord op deze vraag een stelling, die als de 'McNaughten Rule' bekend is gebleven: de verdachte geldt als geestelijk gezond tenzij het tegendeel wordt bewezen. Daartoe moet worden aangetoond dat hij ten gevolge van een geestesziekte de aard en de strekking van de daad die hij beging niet besepte of, indien hij ze besepte, dat hij niet wist dat wat hij deed verkeerd was. Deze regel, ook wel genoemd de right-wrong test, is in veel landen die zich baseren op het Angelsaksische *common law*-stelsel tot op heden geldig.

36 Zie voor een bespreking van enkele zaken van regicide en magnicide: Macalpine & Hunter, 1969; West & Walk, 1977; Poole, 2000; Von Friedeburg, 2004.

37 Quen, 1969; Walker, 1968.

Tot op de dag van vandaag zijn in diverse landen met een jurisdictie die afgeleid is van het Engelse *common law*-stelsel de McNaughten Rules of aanpassingen daarvan van kracht. Hoewel deze *daders* in strikte zin wel tot de groep grensgevallen behoren, laten hun *daden* zien dat het allesbehalve grensgevallen (be)treft.

Het oprukkende enthousiasme voor (verregaande) individualisering in het strafrecht via de psychiatrie wordt treffend zichtbaar in de Papendrechtse strafzaak daterend uit 1909-1911. Deze zaak, waarin het niet eens zozeer om de *dader*, maar veeleer om de *getuigen* leek te gaan, behoort tot de causes célèbres van de Nederlandse strafrechtspleging. In een zaak waarbij enkele Papendrechtse politiemannen er in de lokale krant van werden beschuldigd een dorpsgenoot te hebben mishandeld, leverde dit de klager de beschuldiging van smaad op. In dit proces werden 33 getuigen niet alleen *gehoord*, maar ook psychiatrisch *onderzocht*. Drie psychiaters, onder wie de hoogleraar Jelgersma, vonden het merendeel van de onderzochte getuigen psychisch gestoord. De advocaat in deze zaak, de latere hoogleraar J.A. van Hamel, ging dat veel te ver en ter zitting scheurde hij het psychiatrische rapport aan flarden voor de ogen van de leden van het Arnhemse gerechtshof, wat aan de president van het hof de vermanende woorden ontlokte: ‘Matig u, mijnheer van Hamel.’³⁸ Hier zien we dat de expansiedrang van de psychiatrie in de strafrechtspleging, deze keer gericht op *getuigen*, een halt werd toegeeroepen.

Tekening van Johan Brakensiek, *De Groene Amsterdammer*, 17 juli 1910

³⁸ Uiterwijk *et al.*, 1911.

Afgelopen eeuw hebben allerhande expansiebewegingen en nadrukkelijke markeringen daarvan zich voorgedaan op het terrein van de forensische psychiatrie en psychologie en daarmee de aard en samenstelling van de groep grensgevallen indringend beïnvloed. Onder invloed van de Nieuwe Richting in het strafrecht, die een doeltreffende sociale controle beoogde en zich daarom niet zozeer op de *daad* maar veeleer speciaal op de *dader* in het strafrecht richtte, werd in 1925/1928 de maatregel t.b.r. in het strafrecht geïntroduceerd.

De terbeschikkingstelling van de Regering, is zo'n maatregel die bij uitstek op grensgevallen van toepassing is. De naam van de wetgeving 'Psychopathen-wetten' waarmee de maatregel in werking trad, geeft zonneklaar diegenen weer voor wie de maatregel was bedoeld. Met de komst van de maatregel werd het lot van *deze* grensgevallen enigszins bezegeld, en werden plaats, rekkelijke duur, en vorm van hun opvang gedeeltelijk geregeld.³⁹

De enorme aanwas van terbeschikkinggestelden kort na de introductie van de maatregel leidde er al snel toe dat deze een halt moest worden toegeroepen. Het instrument om die groei tegen te gaan was de zogenoemde Stopwet uit 1933. De wet was bedoeld voor een korte duur, maar de wet werd pas na de tweede wereldoorlog, in 1947 ingetrokken.

Een van de redenen om in 1949 de Psychiatrische Observatiekliniek op te richten, was om te kunnen beschikken over een gedegen forensisch psychiatrisch rapport alvorens over te gaan tot oplegging van zo een zware maatregel als de t.b.r.. Kort na het einde van de tweede wereldoorlog groeide immers het aantal opleggingen van de maatregel onvoorwaardelijke t.b.r. sterk.⁴⁰ De vraag deed zich voor of de maatregel steeds wel onderbouwd geïndiceerd was.

Niet alleen met betrekking tot de t.b.r., maar ook gericht op de psychische conditie van die grensgevallen die in huizen van bewaring opvielen door bijvoorbeeld hun vreemd, bizar, kwijnend, lastig gedrag was in de naoorlogse jaren gedragskundige expertise gewenst. Dat leidde er in 1953 toe dat in Haarlem de eerste districtopsychiater werd geïntroduceerd. Het heeft wel decennia geduurd voordat in alle arrondissementen in Nederland zo'n districtopsychiater beschikbaar was, maar inmiddels kunnen we wel zeggen met de voormalige psychiatrisch adviseur van het ministerie van Justitie, Bart de Smit, dat deze functionaris als een spin in het web van de forensische psychiatrie fungeert en daarmee als intermediair tussen rechtbank, geestelijke gezondheidszorg, gevangeniswezen en reclassering. De ambulante vestigingen van het huidige Nederlands Instituut voor Forensische Psychiatrie en Psychologie zijn samen met het Pieter Baan Centrum daar de opvolgers

39 Vergelijk Slijkhuis, in: Van Lunteren *et al.*, 2002, p. 78.

40 Barneveld, in: Koenraadt (red.), 1991, p. 229 e.v.

van.⁴¹ Heden vervult het NIFP een prominente rol in de ambulante en residentiële (tweede lijns)zorg voor psychisch gestoorde gedetineerden.

Spraken Van der Hoeven in 1913 en vele anderen met hem al over grensgevallen en hun benarde positie tussen de gevangenis en het krankzinnigen-gesticht, in 1957 vestigt Grewel nog eens de aandacht op deze problematiek als hij betoogt:

‘De moeilijkheid in de forensische psychiatrie en psychologie is dat men zo vaak met “grensgevallen” te maken heeft en niet met zware psychosen of ernstige neurosen. De grens te trekken kan moeilijk zijn.’⁴²

In 1980 werd in het arrest van de Hoge Raad in de zaak tegen de van oorlogsmisdaden verdachte Pieter Menten een dam opgeworpen tegen verdergaande psychiatrisering in de strafrechtpleging. De advocaat had, zich beroepend op de vergevorderde leeftijd en daarmee samenhangende psychische en lichamelijke aandoeningen van zijn cliënt, getracht te voorkomen dat deze terecht zou moeten staan. De Hoge Raad honoreerde dat verzoek niet en met deze uitspraak werd bepaald dat een schorsing van de vervolging slechts op haar plaats is als een verdachte aan een zeer verregaande psychische stoornis lijdt. Het toenmalige wettelijke begrip krankzinnig diende *restrictief* te worden uitgelegd. Het gevolg was dat alleen zeer ernstige psychische stoornissen een grond voor schorsing van de berechting kunnen opleveren.⁴³ Vergelijking met het Angelsaksische *common law*-stelsel laat zien hoezeer daar het leerstuk van de *fitness to stand trial* is uitgegroeid tot een terrein waar vele rechters een dagtaak aan beleven. In Nederland wordt het leerstuk van de *fitness to stand trial* zo strikt uitgelegd dat er nauwelijks een beroep op wordt gedaan, zo weinig dat het onder advocaten zelfs onvoldoende bekendheid geniet om er in voorkomende gevallen toch met succes een beroep op te doen.

In de jaren tachtig is in het Penitentiair Complex te Amsterdam de Forensische Observatie en Begeleidingsafdeling opgericht omdat psychiatrische ziekenhuizen niet bereid bleken de broodnodige psychiatrische opname en behandeling op zich te nemen van patiënten die afkomstig waren uit penitentiaire inrichtingen. Als gedetineerden, verblijvend in een huis van bewaring of gevangenis, ernstig psychisch decompenseren, is voortzetting van hun verblijf in zo’n penitentiaire inrichting niet meer verantwoord en moet een beroep op een psychiatrisch ziekenhuis worden gedaan. In de jaren tachtig kwam het vaker voor dat letterlijk tientallen psychiatrische klinieken

41 Nadat eerst voor de ambulante vestigingen de benaming Districtspsychiatrische Dienst en later die van Forensisch Psychiatrische Dienst gold.

42 Grewel, 1957, p. 111.

43 Zie bijvoorbeeld Gerechtshof ’s-Gravenhage, 17 september 2003, LJN AN7614. In de Anglo-Amerikaanse *fitness to stand trial* doctrine staat echter het begrip procesbekwaamheid centraal. Zie Bal & Koenraadt, 2004.

gebeld moesten worden voordat opname van de patiënt uiteindelijk en met veel moeite gerealiseerd kon worden.⁴⁴

In het begin van de jaren negentig zijn forensisch psychiatrische afdelingen in het leven geroepen om de overgang tussen justitiële inrichtingen en de ggz te bevorderen. Een aantal psychiatrische ziekenhuizen, verleid door het extra budget dat daarmee beschikbaar kwam, zegde extra plaatsen voor justiabellen toe. Bij de tweede evaluatie van de Wet Bopz bleek ons dat van de tien forensisch psychiatrische afdelingen men soms in de moederkliniek niet eens wist van het bestaan van de betreffende forensisch psychiatrische afdeling binnen de instelling.⁴⁵ Onlangs moest toch nog worden geconstateerd dat, ondanks een verdrievoudiging van de capaciteit van deze afdelingen, de stagnatie bij de overgang van patiënten tussen penitentiaire en ggz-instellingen zich nog steeds voordoet.⁴⁶

De samenstelling van de groepen grensgevallen is in de loop van afgelopen eeuw drastisch veranderd. In de jaren dertig en in de jaren vijftig werd de psychiater gevraagd advies uit te brengen en behandeling te bieden aan mensen die hun handen niet konden afhouden van andermans kostbaarheden of van de drank of die in het bijzijn van anderen een onweerstaanbare drang voelden zich van hun kleren te ontdoen.⁴⁷ In de jaren zeventig en tachtig van de afgelopen eeuw tekende zich daarin, zeker voorzover het degenen betreft aan wie de maatregel tbs werd opgelegd, een scherpe kentering af. Momenteel bevinden zich in tbs-klinieken nog vrijwel uitsluitend mensen, die zijn veroordeeld wegens een agressief of agressiegerelateerd delict. Op de verblijfsafdelingen in tbs-klinieken is de invloed van die verandering van populatie goed waarneembaar: de afdeling is meer nog dan tevoren een hogedrukketel geworden voor diegenen die de samenleving geen vrijheid meer gunt. Thans zien we bovendien niet alleen meer drugsgerelateerde delicten in de tbs-sector, maar ook meer meervoudige psychische problematiek dan voorheen onder de psychisch gestoorde gedetineerden.⁴⁸

In het verlengde van een arbeidsdeling en een uitdijning én markering van een psychiatrische en in het kielzog daarvan een psychologische bemoeienis met grensgevallen, zien we allengs meer extramurale forensische ggz-voorzieningen ontstaan en geleidelijk aan een daaraan verwante ontwikkeling van

44 Bovenkamp *et al.*, 1980.

45 Beekman & Koenraadt, 2002.

46 Simons, in: Groen & Drost, 2003, p. 294.

47 Weijers & Koenraadt, 2007, p. 65.

48 Ook wel aangeduid als 'double trouble' of als 'triple cripple'.

netwerken.⁴⁹ Enerzijds blijkt de afgelopen eeuw een sterke expansie van de actieradius van de geestelijke gezondheidszorg in het algemeen en van de psychiatrie in het bijzonder op straf(proces)rechtelijk terrein, anderzijds doet zich een afwijzing voor van lastige categorieën in de algemene geestelijke gezondheidszorg. Een proces dat hieraan ten grondslag ligt, is dat van professionalisering en de daaraan verwante specialisering en compartimentering. De professionele ontwikkeling maakt dat aan beoefenaren van diverse vakgebieden en professies in toenemende mate eisen van vakbekwaamheid worden gesteld. Kenmerkend voor het professionaliseringsproces is de specialisatie en differentiatie. Zo leggen forensisch gedragskundigen zich steeds meer toe op het onderzoeken en behandelen van aparte categorieën, bijvoorbeeld jeugdigen, seksueel delinquenten en mentaal gehandicapten of ook combinaties van aparte categorieën. Ook binnen instellingen worden differentiaties en faseringen aangetroffen, waardoor vraag en aanbod, steeds weer op elkaar afgestemd moeten worden, waardoor steeds weer categorieën patiënten tussen de wal en het schip dreigen te vallen en de groep grensvallen steeds van samenstelling verandert.

Plaats

Daar waar de psychologie en het recht elkaar raken, is een nauwkeurig zicht op de plaats waar en hoe zich dat voordoet verhelderend: gaat dat om zware en heftige botsingen, subtiele en tedere aanrakingen of toch duurzame en institutionele verbanden? De plaatsen waar de forensische psychologie bij uitstek gestalte krijgt, zijn de spreekkamer, de rechtszaal en de penitentiaire of tbs-inrichting.

De ontmoeting in de *rechtszaal* is voor gedetineerden een gebeurtenis waar zij huizenhoog tegen opzien:⁵⁰ het betekent een confrontatie met de officier en zijn eis, een ondervraging door de rechters, een te kijk staan voor pers en publieke tribune, een pijnlijk treffen met nabestaanden en/of familie van het slachtoffer en een schaamtevolle (soms schaamteloze) ontmoeting met eigen familie. Aldus betekent de terechtzitting een brandpunt waar de perspectieven van de verschillende procesdeelnemers samenkomen. De

49 Van Borssum Waalkes & Krul-Steketee, 1990; De Goei, 1993; Lamping Goos, 1993; Wilken, Klamer & Bröker, 1999; Carpay, Hulst & Van Iersel, 2000; Van Vliet & Wilken, 2001; Groen & Drost, 2003; Zwemstra, 2006.

50 De andere cruciale plaatsen in het strafrecht, respectievelijk expliciet voorafgaande aan en volgend op de rechtszaal als plaats van handeling, zijn de plaats delict (*locus delicti*) en plaats van de detentie. Anders dan het begrip plaats delict suggereert, is dat niet steeds eenduidig vast te stellen. Zie hiervoor Wolswijk, 1998, p. 12-14. Het verband tussen de *locus delicti* en de berechting wordt weerspiegeld in de relatieve competentie (artikel 2 lid 1 Sv): waar wordt het strafproces gehouden?

verschillende procespartijen staan elkaar en de verdachte in toga te woord en nog wel in volle openbaarheid ook.

Hoe anders is dat in de geestelijke gezondheidszorg. Ook daar kent men rituelen, maar wel andere op de plaats van handeling: *de spreekkamer*. Daar doet de patiënt zijn ontboezemingen, presenteert hij zijn klachten en detail, analyseert met de psycholoog, psychiater of psychotherapeut zijn probleem. De ontmoeting met de gedragskundige beoogt niet een verbetering *tijdens*, maar vooral *na* het gesprek in de spreekkamer.⁵¹

Zowel in de rechtszaal als in de spreekkamer staan de verdachte en zijn daad c.q. de patiënt en zijn handelen en/of beleven, centraal.⁵² De gespreksvoering is daarop gericht; in de rechtszaal in de volle openbaarheid, terwijl in de spreekkamer de geheimhouding prevaleert. Zowel in de rechtszaal als in de spreekkamer wordt geappelleerd aan de (negatieve) autobiografie en de eigen verantwoordelijkheid van de patiënt of verdachte. De verantwoordelijkheid van de patiënt of de verdachte impliceert dat, voorzover de betrokkene zijn leven zelf heeft ingericht en hij het zichzelf heeft aangedaan, hij het ook anders kan.⁵³

Alvorens zich tot een psychotherapeut te wenden, heeft de patiënt zich niet alleen al een voorstelling gemaakt van de aard van het probleem waar hij mee kampt, maar ook van wat voor soort professional nodig is om zijn nood te lenigen. Ook in de rechtszaal is globaal duidelijk aan de verdachte wat er van hem wordt verwacht. Gaat de patiënt over het algemeen alleen naar de therapeut, de verdachte wordt ter terechtzitting, maar ook ervóór en soms ook erna bijgestaan door zijn raadsman. Daardoor zal de raadsman zijn cliënt voorbereiden op wat van de verdachte en andere procesdeelnemers wordt verwacht. Waar het spreekuur geldt als de resultante van protoprofessionele voorkennis,⁵⁴ geldt de zitting van de rechtsbank als resultante van professionele voorbereiding.⁵⁵ In het gerechtelijk vooronderzoek, waar ook het gedragskundig onderzoek pro Justitia deel van uitmaakt, wordt de strafzaak, eigen aan het Nederlandse strafrechtelijke systeem, panklaar gemaakt voor de rechtszitting.

Empirisch onderzoek heeft laten zien dat er in die gesprekken in de rechtszaal en in de spreekkamer machtsverschillen tussen de gesprekspartners bestaan die de loop en de inhoud van de gesprekken (kunnen) bepalen. Ook al bewaken regels en beginselen van het strafprocesrecht een 'fair trial',

51 De Swaan *et al.*, 1979.

52 Afgelopen jaren woonde ik met psychologen in opleiding tot forensisch psycholoog regelmatig zittingen van de meervoudige strafkamer bij. Ik ben elke keer weer bijzonder verrast door de verbazing die ik signaleer onder deze cursisten over de wijze van omgang én van gespreksvoering ter terechtzitting.

53 De Swaan *et al.*, 1979, p. 84.

54 Ook als resultante van beroepsontwikkeling; De Swaan *et al.*, 1979, p. 13-21.

55 Zie Frid, 1982.

betwijfeld kan worden of de praktijk van de strafrechtspraak wel steeds overeenstemt met de juridische garanties voor een open en eerlijk proces.⁵⁶ De bijdrage van de advocaat is hier van cruciaal controlerend belang. Toezicht, inspectie en tuchtrecht kunnen hier eveneens aan bijdragen.

De kracht, maar ook de zwakte van de forensische psychologie en psychiatrie is dat zij van twee wallen eten. Enerzijds ontlokken zij informatie aan de onderzochte in de beslotenheid van de spreekkamer, anderzijds nemen zij in het openbare strafproces als getuige-deskundige een eigen plaats in. Die dubbele identiteit van de forensisch gedragskundige heb ik eerder wel gekarakteriseerd door die deskundige een rol van *megafoon* toe te dichten.⁵⁷ Het behoort tot de informatieplicht van de gedragskundige de onderzochte aan het begin van het onderzoek over deze beide hoedanigheden voor te lichten.

Tevens wordt duidelijk dat de plaatsen waar de deskundige zich over zijn onderzoek moet verantwoorden, zijn – naast natuurlijk het rapport pro Justitia zelf – de spreekkamer tegenover de onderzochte en later de rechtszaal tegenover de verschillende procesdeelnemers, en niet de tv-studio of de bijeenkomst met de pers.

In de klinische, algemene psychiatrie heeft zich de afgelopen halve eeuw een bijzondere verschuiving voorgedaan in de opnamepatronen van psychiatrische patiënten in psychiatrische ziekenhuizen: aanvankelijk was bij (vooral chronische) patiënten sprake van één opname of slechts een klein aantal opnames met een daaraanvolgend langdurig verblijf in het psychiatrische ziekenhuis. Onder invloed van het gebruik op ruime schaal van psychofarmaca sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw⁵⁸ en als gevolg van een toegenomen aandacht voor rechtsbescherming is allengs de *duur* van het verblijf per patiënt in het psychiatrisch ziekenhuis drastisch bekort en is het *aantal* (her)opnames per patiënt duidelijk toegenomen.⁵⁹ De invloed van de psychofarmaca in de psychiatrie is daarbij wel vergeleken met die van de antibiotica voor de bestrijding van tuberculose.⁶⁰

In de forensische psychiatrie heeft zich afgelopen decennia een verwante, doch deels ander soort verschuiving voorgedaan. De aandacht voor rechtswaarborgen heeft zich ook hier afgetekend. Bestond de forensisch psychiatrische sector enkele decennia geleden vooral uit burchten van gesloten tbs-

56 Zelfs zodanig dat wel van dwangcommunicatie kan worden gesproken; Bal, 1988, p. 14; Ten Have, 1987.

57 Mooij, 1991, p. 12, wijst erop dat als vrucht van de Nieuwe Richting en van de opkomst van de forensische psychiatrie met de introductie van de maatregel tbr het intieme leven van de dader publiek en transparant werd gemaakt.

58 Abma & Weijers, 2005, p. 237-238.

59 Peeters & De Vos, 1982, p. 172-173; Brook, 1985.

60 Schnabel, 1995, p. 218.

inrichtingen, geleidelijk aan ziet men ambulante voorzieningen zoals poliklinieken en klinieken voor dagbehandeling verrijzen. Evenals in het gevangeniswezen⁶¹ ontwikkelde zich in de tbs-sector een differentiatie aan voorzieningen.

Onder invloed van de hiervoor genoemde professionalisering en specialisering is niet alleen sprake van een fragmentering in de behandeling, het verblijf per patiënt is veranderd en het aantal overplaatsingen per patiënt toegenomen. De druk is opgevoerd. Jaarverslagen van en onderzoek in de tbs-sector laten zien dat de behandeling van patiënten gebukt gaat onder invloed van compartimentering ofwel fragmentering.⁶² Een steeds knellender probleem van ontbrekende continuïteit of permanentie wordt zichtbaar.⁶³ Als drie aspecten daarvan zijn te noemen:

- Er bestaat een toenemend gebrek aan ervaren personeel. Veel klinieken kampen nu met vacatures, waardoor onderdelen van behandeling en begeleiding soms komen te vervallen. Er is veel verloop onder het personeel.
- Het therapeutisch aanbod is ondergebracht in modules, in verschillende groepen, in aparte eenheden waardoor de samenhang van de verschillende modulaire onderdelen voor menig patiënt verbrokken en niet inzichtelijk is.
- Er doet zich allengs in de klinieken een verschuiving voor van aandacht voor behandeling en begeleiding, naar aandacht voor risico(management). Sommige patiënten en hun behandelaars klagen er zelfs over dat als gevolg van de eisen aan risicotaxatie en risicomangement men onvoldoende aan behandeling toekomt.

De tenuitvoerlegging van de strafrechtelijke maatregel tbs kenmerkt zich tegenwoordig door een ruim aantal plaatsingen en door-, over- en uitplaatsingen per patiënt, zowel *binnen* als *tussen* de klinieken. Wie immers de levensloop en de institutionele carrière van forensisch psychiatrische patiënten nagaat, zal het opvallen dat zij veelal een ruime reeks van plaatsingen en overplaatsingen in en tussen verschillende categorieën totale instituties achter de rug hebben.⁶⁴

De veelvuldige plaatsing en overplaatsing tijdens de detentie en tenuitvoerlegging van de tbs roept wel associaties op met het carrouselstelsel in het gevangeniswezen. In het carrouselstelsel gaat het om het voortdurend

61 Zie Kelk, 2003, p. 73-87.

62 Zie ook RMO, 2001, p. 18-19; 23-25.

63 Jaarverslagen van enkele tbs-klinieken en ook van de RSJ maakten daar reeds eerder melding van.

64 Kelk, 1983, p. 5-6, noemt de muren tussen die instituten onderling tamelijk poreus.

overplaatsen van (vlucht)gevaarlijke gedetineerden van de ene penitentiaire inrichting naar de andere. Achterliggende gedachte hierbij is dat de gedetineerde die zich al te zeer gaat thuisvoelen in de inrichting, er de weg en de omgangsvormen kent en een band met het personeel weet op te bouwen, daarvan misbruik weet te maken en vluchtgevaar kan opleveren. De bureaucratie in de tbs-sector heeft dan wel een andere functie, maar enkele onbedoelde parallellen doen zich wel voor. En dat terwijl een van de basisvoorwaarden voor de forensisch psychiatrische patiënt om zich in een behandelklinik thuis te voelen immers is, dat hij zich in een veilige en beveiligde omgeving weet. Een omgeving waar hij zich op enigerlei wijze kan hechten.

De fragmentatie in de behandeling en begeleiding staat eraan in de weg dat de patiënt in de tbs-sector tot die hechting kan geraken. Niet alleen de angst voor de ongewisheid van de duur van de maatregel, en de noodzaak tot medewerking aan de behandeling, wil er van een beëindiging van de maatregel sprake zijn, maar ook het risico op de longstay-afdeling te worden geplaatst, maken de maatregel tbs thans tot de meest gevreesde sanctie in het Nederlandse strafrecht. Bij een humaan ingestelde strafrechtspleging past aandacht voor een herkenbare, duurzame zorg op de individuele patiënt toegesneden.

Persoon

Na de bespreking van enkele aspecten van *tijd* en *plaats* met betrekking tot grensgevallen, ga ik nader in op de *persoon*, die in de forensische psychologie centraal staat. Anders dan nogal eens verondersteld wordt,⁶⁵ is dat niet de rapporteur of de deskundige, maar de verdachte of de onderzochte. Ik breng die persoon in beeld aan de hand van de rapportage over hem of haar.

In de forensisch psychologische rapportage is een toesnijding op de persoon van de verdachte, de persoon van de onderzochte noodzakelijk. Die toespitsing is cruciaal omdat de *rechterlijke* vraag aan de psychologisch deskundige in dit concrete geval (een persoon) een gemotiveerd *psychologisch* antwoord vergt.⁶⁶ De beantwoording van de vraag vereist naast individualisering, een

65 Menig rapport zegt immers meer over de auteur ervan dan over de onderzochte.

66 Heilbrun bepleit anno 2001 'Do not answer the ultimate legal question directly'. In Heilbrun *et al.* (2009, p. 136-137) zeggen de auteurs hierover: 'Carefully consider whether to answer the ultimate legal question. If it is answered, it should be in the context of a thorough evaluation clearly describing the data and reasoning, and with the clear recognition that this question is in the domain of the legal decision maker.' Ook in de Nederlandse strafrechtspleging en forensische psychologie en psychiatrie is terughoudendheid op dit punt aangewezen, mede om het verwijt te voorkomen dat de forensisch gedragskundige op de stoel van de rechter gaat zitten.

verbijzondering ervan onder invloed van een psychische stoornis of psychische problematiek, en wel retrospectief: hoe was betrokkene's conditie ten tijde van het tenlastegelegde? en prospectief: bestaat er eventueel gevaar onder invloed van die stoornis (gegeven dat de stoornis zich in het tenlastegelegde, indien bewezen geacht, manifesteerde)?

In de psychologie en psychiatrie die zich met de strafrechtspleging bezighouden,⁶⁷ is momenteel een *vergroving* waar te nemen die eigenlijk geen recht doet aan verworvenheden op het vakgebied. Ondanks technologische ontwikkelingen van verfijning in de wetenschap met enkele cijfers achter de komma, verschijnen er tegenwoordig gedragskundige rapportages pro Justitia waarin de persoonsbeschrijving het nomothetische niveau niet of nauwelijks te boven komt. Het bezwaar dat hieraan kleef, is dat aan het rechterlijke college een persoonsbeschrijving op groepsniveau en niet één op individueel niveau wordt gepresenteerd. Dit risico is levensgroot aanwezig met ondeskundige gebruikmaking van de categoriserende DSM,⁶⁸ van de risicotaxatie en van psychologische testprofielen.

Nogmaals de tijd

Het forensisch psychologisch rapport is een *document in de tijd*: een verslag van bevindingen en verantwoording van onderzoek naar de onderzochte op het moment of in de periode van onderzoek, verslag van bevindingen van *retrospectief* onderzoek naar de onderzochte op het moment of in de episode van het tenlastegelegde, en verslag van *prospectief* onderzoek naar de gevaarlijkheid of risico's van onderzochte in de (nabije) toekomst.

Naarmate de tijd die verstreken is sinds het ten laste gelegde groter is, neemt de betrouwbaarheid af. Maar dat wil, anders dan Van Koppen zich voorstelt,⁶⁹ nog niet zeggen dat het dan ook onmogelijk is een oordeel te geven over die psychische conditie in het verleden. Onmiskenbaar is dat immers het bijzondere van het forensisch gedragskundig onderzoek: het vormt de ingang van het onderzoek en het vereist een bijzonder kritische analyse van de situatie en de episode van het tenlastegelegde. Het *retrospectieve* oordeel is door sommigen wel de Achilleeshiel van het forensisch gedragskundig onderzoek genoemd.⁷⁰

De gevoeligheid voor de tijd in het onderzoek geldt ook voor de houdbaarheid van het rapport zelf. Met de dagtekening verwerft het rapport zijn

67 Leijten (1992, p. 17-18) betoogt in dit verband: 'Het taalgebruik in de rechtspraak begint directer en maatschappelijker te worden en daardoor ook grover. Want zeker in de strafrechtspraak gaat het over grove dingen en die hebben grove namen, tenzij er gebruik wordt gemaakt van verhullend taalgebruik.'

68 Opmerkelijk is dat steeds vaker op de tafel van het rechtcollege in de rechtszaal een DSM-manual wordt gesignaleerd.

69 Van Koppen, 2004.

70 Slovenko, 1995; Simon & Shuman, 2002.

rechtsgeldigheid. Dat het rapport van recente datum dient te zijn, wil een ingrijpende maatregel zoals de tbs met bevel tot verpleging opgelegd kunnen worden, kan als een rechtspositionele verbetering worden beschouwd.

Ook het onderzoek zelf is gevoelig voor de tijd en de duur ervan. Meer onderzoekssessies zijn noodzakelijk in het forensisch psychologisch onderzoek, vooral bij personen die mogelijk lijdende zijn aan persoonlijkheidsstoornissen.⁷¹ Deze stoornissen kenmerken zich immers door een duurzaam patroon van innerlijke ervaringen en gedragingen, een patroon dat star is en in significante mate lijden of beperkingen veroorzaakt in sociaal en beroepsmatig functioneren en in het functioneren op andere belangrijke levensgebieden. Het signaleren, vaststellen, onderbouwen en differentiaaldiagnostisch onderscheiden van een dergelijk patroon vergt niet alleen het leggen en ontwikkelen van contact met de onderzochte om de mogelijke stoornis te kunnen waarnemen, maar ook in het merendeel van de gevallen meer sessies gespreid in de tijd. Het forensisch psychologisch rapport is een *document door de tijd*. Voor de diagnostiek is informatie uit de levensgeschiedenis noodzakelijk. Het is niet *evidence based*, wel *authority based* en wel *experienced based*, dat deze informatie in elk forensisch psychologisch en forensisch psychiatrisch onderzoek wordt verzameld.⁷² Eenmalig een uur klinisch onderzoek waar verregaande en ingrijpende gevolgen aan worden verbonden, kan dan ook als summier worden beschouwd naar gebruikelijke maatstaven binnen het specialisme van de forensische psychologie.⁷³

71 'Het onderzoek zelf en de daaruit voortvloeiende rapportage moeten gekenmerkt worden door een hoge mate van grondigheid, zorgvuldigheid en deskundigheid. Dat houdt onder meer in dat er voldoende tijd voor beschikbaar moet zijn en dat de te onderzoeken persoon in ruime mate de gelegenheid moet worden gegeven om alles te berde te brengen wat hij noodzakelijk en van belang acht. Een forensisch psychiatrisch onderzoek moet niet de gehaaste en eventueel zelfs minder geambieerde sluitpost gaan worden van een reeds volledig gevulde agenda of van het overbelaste werkprogramma van de (psychiatrisch) deskundige', aldus Schnitzler over de forensisch psychiater en zijn onderzoek en rapportage in het handboek *Psychiatrie*, onder redactie van Zwanikken *et al.*, 1990, p. 499.

72 Aldus M.W. Hengeveld tijdens de studiedag over 'De Biografie' op 8 februari 2008 te Ede.

73 'Für eine sorgfältige gutachterliche Untersuchung bedarf es einer gewissen Zeit und einer ungestörten Atmosphäre (...). Man muss sich vergegenwärtigen, dass in einem Gutachten ein Bild der Persönlichkeit gezeichnet wird, welches einen erheblichen Einfluss auf die Gerichtsentscheidung und auf die weitere Zukunft des Probanden haben kann. Eine sorgfältige Beurteilung kann kaum im Rahmen einer ein- oder zweistündigen Untersuchung eines zuvor unbekanntem Menschen gelingen. Auch werden die meisten Untersuchten sich nach so kurzen Exploration weder verstanden fühlen noch den Sachverständigen zubilligen, Aussagen über ihr zukünftiges Verhalten machen zu können', aldus de Duitse forensisch psychiater Nedopil, 2000, p. 278. Ook voor de Nederlandse forensisch psycholoog is deze opvatting onverkort van kracht.

Het verband tussen stoornis en tenlastegelegde

Bij de beantwoording van de vraag naar het verband tussen de stoornis en het tenlastegelegde geven de coördinaten van plaats en tijd van het ten lastegelegde de contouren aan waarbinnen de stoornis, voorzover aanwezig, zich voordoet. Dit niet louter door ermee samen te vallen, maar door als het ware in het tenlastegelegde te infiltreren. Aldus beoogt de toerekeningsvatbaarheid een mogelijk verband weer te geven tussen enerzijds een gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van de geestvermogens en anderzijds een delict waarvan de gedetineerde wordt beschuldigd.

Thans wordt in de Nederlandse forensische psychiatrie en psychologie en in het Nederlandse strafrecht een zogenoemde vijfpuntsschaal gebruikt waarin behalve de gradaties toerekeningsvatbaarheid en ontoerekeningsvatbaarheid ook gebruik wordt gemaakt van enigszins verminderde, verminderde en sterk verminderde toerekeningsvatbaarheid. In België hanteert men een dichotoom systeem van toerekeningsvatbaarheid en ontoerekeningsvatbaarheid; in Duitsland is een verdeling in drieën in gebruik en in het *common law*-stelsel is weer een ander systeem in gebruik.

In zijn proefschrift uit 1990 over zaken van partnerdoding vermeldt De Boer in de onderzoeksperiode 1950-1980 zelfs een 29-tal gradaties van toerekeningsvatbaarheid.⁷⁴ In de afgelopen drie decennia heeft dat allengs geleid tot een condensering ervan, hetgeen is uitgemond in een alom bekende, zogenoemde graduele vijfpuntsschaal. Een kwalitatieve ordening die zich in de afgelopen tijd tot een professionele standaard heeft uitgekristalliseerd en waarin juristen en forensisch gedragskundigen, elk met een eigen taak in de strafrechtspleging, elkaar zijn gaan verstaan en begrijpen, en waar nodig elkaar gericht kunnen bevragen.

Problematisch is dan het voorstel tot het loslaten van de vijfpuntsschaal voor toerekeningsvatbaarheid, zoals onlangs door sommigen bepleit is.⁷⁵ Ik geef toe dat er een arbitrair element zit in die vijfpuntsschaal, maar het vervangen van deze ordening door een driepuntsschaal is even arbitrair en het ontnemt de verworven nuance aan de conclusie inzake toerekeningsvatbaarheid. Juist die nuance vormt de kracht van de individualisering door de forensische psychiatrie en psychologie, maar kennelijk ook de zwakte in het Nederlandse strafrecht dat allengs evolueert van een daderstrafrecht in de richting van een daadstrafrecht.

Moerings heeft in zijn Leidse oratie al gewaarschuwd voor enkele risico's in het risicodenken.⁷⁶ Buruma uitte zijn bezorgdheid over het risicodenken

74 De Boer, 1990.

75 In de als 'monodisciplinaire' aangeduide conceptrichtlijn van de Nederlandse Vereniging voor Psychiatrie, Utrecht, mei 2008.

76 Moerings, 2003.

dat zich manifesteert in het steeds vaker bestraffen van miezere feiten en flutdelicten, zodanig dat hij van een miniaturisering van het strafrecht spreekt. Met een grotere gevoeligheid in het strafrecht voor de *potentiële* gevaren van daders lijkt zijns inziens in *De dreigingsspiraal* de proportionaliteit tussen sanctie en delict teloor te gaan.⁷⁷

Met een driepuntsschaal voorzie ik een verschuiving van de rol van de psychische stoornis naar de rol van het gevaar. Ik voorzie een extra toename van het aantal terbeschikkingstellingen en een gevaar van uitholling van de taak van de forensisch psychiater en psycholoog. Als de rechter een antwoord over de toerekeningsvatbaarheid krijgt op een driepuntsschaal, zal toch al snel de vraag rijzen om nadere uitleg en nuancering.

Het verband tussen stoornis en gevaar

Afgelopen decennium heeft het instrument van de risicotaxatie in de Nederlandse forensische geestelijke gezondheidszorg zijn intree gedaan en heeft er met rasse schreden toepassing gevonden. Gebruikmaking van deze instrumenten in de forensische ggz vergt deskundigheid en behoedzaamheid in de toepassing ervan, op het gevaar af niet schade te voorkomen maar deze juist te berokkenen.

De gretigheid waarmee de risicotaxatie-instrumenten recentelijk zijn omarmd, roept bezorgdheid op. In een samenleving waarin het veiligheidsdenken domineert en waar de weergave van resultaten in cijfers exactheid en zekerheid suggereert, is deskundige en behoedzame toepassing van deze middelen noodzakelijk.

De introductie van de risicotaxatie in de Nederlandse forensische geestelijke gezondheidszorg is te vergelijken met de introductie van de klapschaats in de schaatswereld. Met gebruikmaking van deze schaats kunnen supersnelle tijden worden behaald en kunnen bestaande records worden gekraakt. Gebruik van de klapschaats vereist echter wel een oordeelkundig gebruik, zo niet dan lig je al meteen bij de start op je gezicht. Brede toepassing van de klapschaats is sinds de introductie gevolgd, maar niet iedere beoefenaar van het schaatsen bindt de klapschaats onder en voor sommige stijlen van het schaatsen kun je ze maar beter helemaal achterwege laten.

In het antwoord op de rechterlijke vraagstelling vereist een hoge score op een risicotaxatie-instrument nadere verbijzondering in de individuele casus:

- in hoeverre is een score op groepsniveau van toepassing op de individuele patiënt? Met andere woorden met behulp van dit instrument wordt de patiënt tot een bepaalde risicogroep gerekend. De vraag is immers in hoeverre dit risico voor deze patiënt geldt.

⁷⁷ Buruma, 2005, p. 19-32; p. 142-143.

- in hoeverre vormt deze patiënt een gevaar, niet een gevaar in zijn algemeenheid, maar een gevaar als gevolg van de psychische stoornis. En als er geen psychische stoornis, in de zin van een gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke stoornis van de geestvermogens, wordt aangetroffen zou gebruikmaking van de risicotaxatie in de forensisch psychologische rapportage zelfs achterwege kunnen blijven.⁷⁸
- in hoeverre is de vergelijking van deze patiënt met een geëigende normgroep uitvoerbaar?
- in hoeverre vormt deze patiënt een gevaar, zoals dat gebleken is ten tijde van het indexdelict, indien bewezen?

Een belangrijke verworvenheid van de risicotaxatie is de standaardisering en objectivering die ermee mogelijk wordt, maar in de individuele casus blijft de deskundige weging door de forensisch gedragskundige onmisbaar.⁷⁹ Van hem of haar wordt daarbij een onafhankelijke, althans onpartijdige positie vereist.⁸⁰

De gedragskundige rapportage pro Justitia in Nederland staat momenteel nogal eens op scherp. Ik noem slechts enkele punten hierbij.

1 In een spanningsveld waarin fervente protagonisten van risicotaxatie het primaat van dit instrument beklemtonen en gemakshalve voorbij lijken te gaan aan het verband tussen stoornis en indexdelict en het verband tussen psychische stoornis en recidive,⁸¹ dreigt het gevaar dat de forensisch gedragskundige buitenspel raakt en er vooral gescoord wordt met opsluiting als gevolg van beveiligingsoverwegingen.

2 Het experimenteel onderzoeksdesign is in de research een nuttig, bruikbaar en bij tijd en wijle zelfs briljant model. Echter in de klinische praktijk van de forensische ggz is dit model een onding. Het gaat in de forensische psychologie en psychiatrie eigenlijk steeds om een N=1 studie, waar het experiment uit den boze is. De experimentele modelbouw is in de forensische psychologie en psychiatrie dan ook ontoereikend en nauwelijks bruikbaar.

3 Het aantal weigeraars om zich gedragskundig te laten onderzoeken, is afgelopen jaren toegenomen, vooral om de kans op oplegging van de maatregel tbs te verkleinen. Dat bemoeilijkt het forensisch psychologisch onderzoek, maar dit is wanneer de onderzoeker blijft binnen de marges van het straf(proces)recht, van de vraagstelling van de opdrachtgever en van het tuchtrecht zeker te realiseren.

78 Rechtbank 's-Gravenhage, 31 maart 2006, LJN AV7820.

79 Gerechtshof Arnhem, 7 november 2004, LJN AV1001.

80 Gerechtshof Arnhem, 23 februari 2005, LJN AS7520; Gerechtshof Den Haag, 25 oktober 2007, LJN BB6495; Gerechtshof Arnhem, 7 november 2004, LJN AV1001.

81 Van Emmerik (2008) geeft een zorgvuldige bespreking van de voors en tegens, van de mogelijkheden en beperkingen van de risicotaxatie.

4 Cruciaal in de gedragskundige rapportage is de individualisering door middel van observatie en assessment. Voortdurend ligt hier op de loer dat de geboden informatie in het rapport zich nog al te zeer op groepsniveau bevindt. Het gaat in de rapportage om de toesnijding van de verzamelde informatie op de persoon van de verdachte. Hier doet zich een onderscheid voor dat al decennialang in de psychologie onderwerp van discussie is en dat in de kern beschouwd thans de forensisch gedragskundigen die pro Justitia rapporteren, lijkt te verdelen. Ik bedoel het onderscheid tussen de nomothetische en de idiografische benaderingswijzen.

In de natuurwetenschappen zou het om herhaalbare, wetmatige verschijnselen gaan, die verwijzen naar de wettenstellende, nomothetische aanpak; in de geesteswetenschappen gaat het om unieke, niet-herhaalbare, individuele verschijnselen: zij vergen een idiografische methode. De methodoloog De Groot heeft in 1961 niet alleen op het verschil maar ook op de verwantschap van beide benaderingswijzen gewezen.⁸²

Om de persoon van de verdachte adequaat en forensisch gedragskundig verantwoord in het rapport pro Justitia in beeld te brengen, zijn de principes, daarvoor geformuleerd door de Amerikaanse psycholoog Heilbrun *et al.*, een prima hulpmiddel.⁸³ Deze principes uit de Amerikaanse strafrechtspleging en forensische ggz afkomstig, zijn gebaseerd op de juridische en gedragskundige vakliteratuur. Na consultatie onder deskundigen in de forensische ggz, zijn ze daar afgelopen jaren gedegen uitgebalanceerd geraakt. Aanvankelijk gepubliceerd als 29 principes, zijn ze inmiddels uitgekristalliseerd in 38 principes en nuttig om de polarisering, zoals die zich in Nederland manifesteert, te overbruggen.⁸⁴ Zo geven Heilbrun *et al* in hun grondslagen aan: gebruik zowel casusspecifieke (idiografische) als nomothetische evidentie om de klinische conditie, de functionele vaardigheden en de causale verbanden te onderzoeken.⁸⁵

Tot slot

Eigen aan grensgevallen is dat ze eigenlijk nergens bij horen. De wisseling in samenstelling en omvang van de groep en de maatschappelijke uitstoting die hen ten deel is gevallen, maakt dat deze mensen om welke reden dan ook aan de aandacht ontsnappen *of* deze juist op indringende wijze afdwingen.

Van de forensisch psycholoog mag oog voor de historiciteit van de individuele onderzochte of behandelde worden verwacht, maar de oriëntatie

82 De Groot, 1966, p. 360-367.

83 Heilbrun, 2001; 2002; Heilbrun *et al.*, 2007; 2009.

84 Heilbrun *et al.*, 2009.

85 Heilbrun *et al.*, 2009, p. 99-100, 112-113, 136.

in tijd en plaats vergt van de forensisch psycholoog ook een zeker historisch en cultureel⁸⁶ besef van de worteling en ontwikkeling van het eigen vakgebied,⁸⁷ waardoor lering kan worden getrokken uit eerder opgedane ervaringen.⁸⁸

Staat in de criminalistiek de daad centraal, in de forensische psychologie en psychiatrie is dat de dader, bij uitstek in een strafrechtspleging die zich meer lijkt te ontwikkelen van een daderstrafrecht in de richting van een daadstrafrecht.

Uit het voorgaande kunnen enkele kenmerken van de forensische psychologie worden gedestilleerd:

- De forensisch psycholoog levert onder strikte condities een bijdrage aan de rechtspleging.
- Meer nog dan in de reguliere geestelijke gezondheidszorg is vereist dat de *attitude* van de forensisch psycholoog onpartijdig en onafhankelijk is.
- Uit haar aard kent de forensische psychologie een specifieke gerichtheid in tijd: retrospectief, actueel en prospectief.

Aan forensisch gedragskundige rapporteurs is het, niet om confectie uit voorraad, maar om maatwerk te leveren in hun rapport. Aan de procespartijen in het strafproces is de taak om te bewaken dat die rapportage daadwerkelijk toegesneden is op de individuele verdachte die erin beschreven is.

De forensische psychologie is pas echt forensisch als daarin niet de onderzoeker, maar de onderzochte, de individuele patiënt centraal staat en daarin als persoon tot zijn/haar recht komt, en wel *per persoon*. Van de forensisch psychologisch rapporteur mag daarbij op de grens van de psychologie en het recht worden verwacht dat hij of zij, zo mogelijk voorzien van hulpmiddelen van psychometrie en risicotaxatie toch een scherp oog heeft en behoudt voor de vaak vederlichte nuances van de menselijke geest.⁸⁹

86 Tseng *et al.*, 2004.

87 Al was het alleen al om, voorzien van een goed geheugen, in soortgelijke gevallen op soortgelijke wijze te concluderen en adviseren.

88 Vergelijk de zorgen die Van der Hoeven zich anno 1913 maakte over de grensgevallen.

89 Kelk, 1994, p. 49.

Dames en heren,

Aan het einde van mijn rede gekomen, spreek ik graag enkele woorden van dank uit.

Allereerst dank ik het bestuur van het Utrechts Universiteitsfonds voor de instelling van deze bijzondere leerstoel en het College van Bestuur van de Universiteit dat mijn benoeming als bijzonder hoogleraar Forensische Psychologie op deze leerstoel heeft bekrachtigd.

Ik dank de leden van de benoemingsadviescommissie, het bestuur en de raad van de Faculteit Recht, Economie, Bestuur en Organisatie voor het in mij gestelde vertrouwen. Met het situeren van een leerstoel Forensische Psychologie binnen deze faculteit wordt weerspiegeld hoezeer de forensische psychologie uit haar aard is ingebed in het recht, terwijl de instelling ervan door het Universiteitsfonds de onafhankelijkheid ervan en de daaraan gepaard gaande academische vrijheid garandeert.

Beste Constantijn Kelk, als bezielend strafrechtsgeleerde en als mijn promotor heb je mij in het strafrecht-met-nuance op onnavolgbare wijze ingewijd. Jouw wijze van strafrechtsbeoefening en zeker de wijze waarop je dat uitdraagt, strekt zeer velen, waaronder ook mij, tot voorbeeld en krachtige inspiratie. Dat je deze maand afscheid neemt, betreur ik zeer, maar wellicht is dat toch ook een afscheid met mate. De vraag wordt natuurlijk welke mate.

Beste Antoine Mooij, naast dat ik je als forensisch psychiater hooglijk waardeer, beschouw ik het als eervol met jou als collega proximus samen te werken. Uiterst creatief en op hoog niveau heb je een innoverende, antropologische brug weten te slaan tussen het (straf)recht en de psychiatrie, waar ook de forensische psychologie haar vruchten van plukt.

Op deze plaats noem ik tevens Frank Beyaert, mijn andere promotor, onder wiens vaderlijke leiding ik vele jaren heb gewerkt, zowel aan deze universiteit als in het Pieter Baan Centrum. Ik ben ervan overtuigd dat hij mijn benoeming van harte zou hebben ondersteund. Helaas is hij eind 2005 overleden.

Beste Stijn Franken, onder jouw natuurlijke en vertrouwenwekkende leiding is het Willem Pompe Instituut aan deze Universiteit een warm nest en een inspirerend centrum gebleven. Het multidisciplinaire karakter ervan koester ik en ik heb er oog gekregen voor de verschillende keerzijden van de strafrechtspleging. Ik waardeer de vriendschap en de collegialiteit in het Willem Pompe Instituut en ben daar alle Pompianen dankbaar voor.

Ik ben er trots op de praktijk van de forensische psychologie te beoefenen binnen de gelederen van het Nederlands Instituut voor Forensische Psychiatrie en Psychologie in het algemeen en inmiddels zo'n twintig jaar in het Pieter Baan Centrum in het bijzonder.

Ik ben blij met het enthousiasme van Eric Heijdelberg, algemeen directeur en met de hartelijke woorden van Thomas Rinne, medisch directeur van het NIFP bij mijn benoeming.

Afgelopen decennia heeft het PBC vele ontwikkelingen doorgemaakt, diverse directies aan het roer gezien en verschillende reorganisaties doorlopen. Terwijl enkele achtereenvolgende kapiteins het schip voortijdig verlieten, heeft het zittende personeel het instituut op koers weten te houden en de productie gewaarborgd. De kliniek als centraal observatiecentrum is een bijzondere, vruchtbare leeromgeving. Twee collega's uit die praktijk, als schragende pijlers van het Pieter Baan Centrum, wil ik met name noemen en in hen alle collega's van het PBC danken voor de leerzame jaren die ik er doorbracht en ik zie uit naar verdere samenwerking.

Carla van Deutekom, je ruime forensisch psychologische ervaring, scherpe diagnostische waarneming en warme persoonlijkheid maken je tot een krachtig voorbeeld en toonbeeld in de psychologische rapportage pro Justitia in Nederland.

Jos van Mulbregt, hoofd Juridische Zaken, vanuit juridische huize wijs je de gedragskundigen in de kliniek de weg. Bijna elke dag blijkt weer dat die juridische exegese voor medewerkers van hoog tot laag noodzakelijk is, nodig om de kliniek en haar producten binnen het straf(proces)rechtelijke spoor te houden. Welhaast onvermoeibaar, met de nodige relativering, en in heldere bewoordingen weet je de juridische nuances aan die gedragskundigen overtuigend over te brengen.

Dames en heren studenten,

Het eerste onderwijs dat ik in het begin van de jaren tachtig in de forensische psychiatrie en psychologie verzorgde, vond plaats in kleine groepen en kan worden beschouwd als probleemgestuurd onderwijs *avant la lettre*. Het is mijn stellige overtuiging dat het onderwijs in dit vak in dialoog tussen student en docent moet plaatsvinden, wil de student zich een realiteitsgetrouwe voorstelling kunnen maken van het contact tussen de onderzochte verdachte en de forensisch psycholoog. Dat u in groten getale geïnteresseerd bent in het vak noopt ons tot de noodoplossing van de collegevorm voor gemiddeld zo'n 250 studenten. In het onderwijs zal ik u informeren over de bijdrage van de psychologie, psychiatrie en psychopathologie aan het (straf)recht, ik zal daarbij trachten een balans te vinden tussen theorie en praktijk en zal daarbij onder meer putten uit casuïstiek, jurisprudentie, ethiek en research.

Omdat ik me de afgelopen jaren uitvoerig heb beziggehouden met gevallen van doding in gezinsverband is me wel vaker de vraag gesteld hoe het in eigen gezin gaat.

Lieve Rosa en Michiel, nu jullie respectievelijk psychologie en rechten studeren, begint in huis al een klein psychologisch juridisch gezelschap te ontstaan waardoor zelfs een beroep op de kindertelefoon achterwege kan blijven.

Lieve Willemijn, de glans die een dag als vandaag omgeeft omdat ik hier sta, straalt ook op jou af. Ik prijs me bijzonder gelukkig met jouw steun én dat je me nogal eens met de realiteit confronteert; dat maakt de relativering in ons bestaan des te leuker en aangenamer.

Lieve Willemijn, Rosa en Michiel, ik ben dol en trots op jullie, ik wil jullie daar nog veel meer over zeggen, maar daar gebruik ik deze kansel niet voor.

Ten slotte u allen, in ruime getale hier aanwezig, ik dank u hartelijk voor uw komst en voor uw aandacht.

Ik heb gezegd.

Literatuur

- Abma, R., & I. Weijers, *Met gezag en deskundigheid. De historie van het beroep psychiater*. Amsterdam, SWP, 2005.
- Appelbaum, P.S., & T.G. Gutheil, *Clinical Handbook of Psychiatry and the Law*. Baltimore: Lippincott, Williams & Wilkins, 2007, 4th ed.
- Bal, P.L., & F. Koenraadt, *Het psychisch onvermogen terecht te staan. Waarborg of belemmering van het recht op een eerlijk proces?* Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2004, Pompe Reeks nr. 40.
- Bal, P.L., *Dwangkommunikatie in de rechtszaal*. Arnhem, Gouda Quint, 1988, diss. UvA.
- Beekman, J.E., & F. Koenraadt, *Evaluatie Wet bijzondere opnemingen in psychiatrische ziekenhuizen. Deelonderzoek 9 - De Wet Bopz in de forensische psychiatrie*. Den Haag, ZonMw, 2002.
- Bernlef, J., *Grensgeval*. Amsterdam, Querido, 1972.
- Blanken, P. den, *Grensgevallen*. Amsterdam, Rozenberg, 2003.
- Blokker, J., J. Blokker jr. & B. Blokker, *Nederland in twaalf moorden. Niets is zo veranderlijk als onze identiteit*. Amsterdam/Antwerpen, Contact, 2008.
- Boer, A.P. de, *Partnerdoding. Een empirisch forensisch psychiatrisch onderzoek*. Arnhem, Gouda Quint, 1990, diss. KUN.
- Boone, M., & M. Moerings (eds.), *Dutch Prisons*, Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2007.
- Borssum Waalkes, J.B. van, & J. Krul-Steketee, Grensverkeer tussen justitie en volksgezondheid. Kelk, C., F. Koenraadt & A.W.M. Mooij (red.), *Harmonie en tegenspraak*. Arnhem, Gouda Quint, 1990, p. 55-77.
- Bovenkamp, C.J. van den, *et al.*, Sterk gedragsgestoorde en/of agressieve patiënten uit het Pieter Baan Centrum. *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid*, 35 (1980) 11, p. 1008-1014.
- Brook, O.H., Wat brengt de Wet Bopz de psychiatrische patiënt? Patronen in de juridische situatie van psychiatrische patiënten na opname, een cohortonderzoek. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 27 (1985) 7, p. 491-509.
- Buruma, Y., *De dreigingsspiraal. Onbedoelde neveneffecten van misdadafbestrijding*. Den Haag, Boom Juridische uitgevers, 2005.
- Carpay, M.M.I., M.J.A. Hulst & Th.F.J.J. van Iersel, Het slechten van barrières tussen justitie en geestelijke gezondheidszorg. Projectmatige samenwerking met inschakeling van duaal casemanagement. In: F. Koenraadt (red.), *Een spiegel van (straf)recht en psychiatrie*. Deventer, Kluwer, 2000, Verslagen van het Psychiatrisch Juridisch Gezelschap, nieuwe reeks, nr. 8.
- Emmerik, J.L. van, Risicotaxatie in de forensische psychiatrie. In: H.J.C. van Marle *et al.* (red.), *Gedragskundige rapportage in het strafrecht*: Deventer, Kluwer, 2008, p. 427-475.
- Erven, T., *SGA-patiënten. De psychiatrie van een dilemma*. Eindhoven, De Grote Beek, 1992, diss. UU.
- Frid, A., *Panklaar voor de zitting: over het vooronderzoek door de rechter-commissaris, belast met de behandeling van strafzaken, en de mensen die daarbij worden betrokken*. Arnhem: Gouda Quint, 1982.
- Friedeburg, R. von (ed.), *Murder and Monarchy: Regicide in European History, 1300-1800*. Palgrave MacMillan, 2004.

- Greeven, P., & H. van Marle, Over de grenzen aan het verbeteringsideaal. In: T.I. Oei & M.S. Groenhuijsen (red.), *Capita selecta van de forensische psychiatrie anno 2006*. Deventer, Kluwer, 2006, p. 475-490.
- Grewel, F., Problemen der forensische psychologie. In: Psychiatrisch Juridisch Gezelschap, *Gedenkboek 1907-1957*. Amsterdam, van Rossen, 1957.
- Groen, H., & M. Drost (red.), *Handboek Forensische Geestelijke Gezondheidszorg*. Utrecht, De Tijdstroom, 2003.
- Groot, A.D. de, *Methodologie. Grondslagen van onderzoek en denken in de gedragswetenschappen*. 's-Gravenhage, Mouton, 1961.
- Haffmans, Ch., De grenzen van de psychiatrie in het strafrecht. In: C. Kelk, F. Koenraadt & A.W.M. Mooij (red.), *Harmonie en tegenspraak*. Arnhem, Gouda Quint, 1990, p. 47-54.
- Have, P. ten, *Sequenties en formuleringen*. Universiteit van Amsterdam, 1987, diss.
- Heilbrun, K., *Principles of Forensic Mental Health Assessment*. New York, Kluwer, 2001.
- Heilbrun, K., G.R. Marczyk & D. DeMatteo, *Forensic Mental Health Assessment. A casebook*. New York, Oxford University Press, 2002.
- Heilbrun, K., Th. Grisso & A. Goldstein, *Foundations of Forensic Mental Health Assessment*. New York, Oxford University Press, 2009.
- Hoeven, H. van der, *Psychiatrie. Een handleiding voor juristen*. Rotterdam, Busse, 1913, eerste druk; 1930, tweede druk, drie delen.
- Hofstee, E.J., *TBS*. Deventer, Kluwer, 2003, tweede druk.
- Kaassenbrood, A., P. Hanneman & B. van der Werf, Hinderende hulpeisers. Patiënten waar hulpverleners onder lijden en over ruziën. *Maandblad Geestelijke volksgezondheid*, 57 (2002) p. 831-844.
- Kelk, C., *De menselijke verantwoordelijkheid in het strafrecht*. Arnhem, Gouda Quint, 1994.
- Kelk, C., et al. (red.), *Grenzen en mogelijkheden. Opstellen over en rondom de strafrechtspleging*. Nijmegen, Ars Aequi, 1984.
- Kelk, C., *Nederlands detentierecht*. Deventer, Kluwer, 2003, tweede druk; 2008, derde herziene druk.
- Kelk, C., *Recht voor geïnstitutionaliseerden*. Arnhem, Gouda Quint, 1983, oratie RUU.
- Koekkoek, B., B.K.G. van Meijel & G.J.M. Hutschemaekers, Moeilijke psychiatrische patiënten. Een overzicht van de literatuur. *Maandblad Geestelijke volksgezondheid*, 62 (2007) 2, p. 93-108.
- Koenraadt, F., & J.M.L. van Mulbregt, Forensische psychologie. Toerekenen en toerekeningsvatbaarheid. In: W.T.A.M. Everaerd (red.), *Handboek Klinische Psychologie*. Houten/Zaventem, Bohn Stafleu Van Loghum, 2005, A 1206, p. 1-22.
- Koenraadt, F., A.W.M. Mooij & J.M.L. van Mulbregt (eds.), *The Mental Condition in Criminal Law. Forensic Psychiatric and Psychological Assessment in a Residential Setting*. Amsterdam, Dutch University Press, 2007.
- Koenraadt, F., C. Kelk & J. Vijselaar (red.), *Tussen behandeling en straf. Rechtsbescherming en veiligheid in de twintigste eeuw*. Deventer, Kluwer, 2007.
- Koenraadt, F. (red.), *Ziek of schuldig? Twee eeuwen forensische psychiatrie en psychologie*. Arnhem/Amsterdam/Atlanta GA, Gouda Quint/Rodopi, 1991.

- Kom, A.A.R. de, J.M.L. van Mulbregt & J.M. Oudejans, *Richtlijn Advisering pro justitia*. Utrecht, Pieter Baan Centrum, 2002. Interne publicatiereeks Pieter Baan Centrum, nr. 7.
- Koppen, P.J. van, Weg van de toerekeningsvatbaarheid. Over rapportages over de verdachte. *Trema*, 27 (2004) p. 221-228.
- Kröber, H.-L., D. Dölling, N. Leygraf & H. Saß (Hrsg.), *Handbuch der Forensischen Psychiatrie. Strafrechtliche Grundlagen der Forensischen Psychiatrie*. Darmstadt, Steinkopf, 2007, Band 1.
- Lamping-Goos, M.D., Het grensverkeer tussen justitie en Volksgezondheid en de rol van de Geneeskundige Inspectie voor de Geestelijke Volksgezondheid. In: J.W. Fokkens *et al.* (red.), *Overheid en patiënt. Ontwikkelingen in de forensische psychiatrie*. Arnhem, Gouda Quint, 1993, p. 319-328.
- Leijten, J., *De verschrikkelijke eenzaamheid van de inbreker*. Amsterdam, Balans, 1992.
- Lunteren, F. van, B. Theunissen & R. Vermij (red.), *De opmars van deskundigen. Souffleurs van de samenleving*. Amsterdam, Amsterdam University Press, 2002.
- Macalpine, I., & R. Hunter, *George III and the Mad-Business*. London, Pimlico, 1969/1991.
- Marle, H.J.C. van, P.A.M. Mevis & M.J.F. van der Wolf, *Gedragskundige rapportage in het strafrecht*. Deventer, Kluwer, 2008.
- Monahan, J. (ed.), *Rethinking Risk Assessment*. Oxford, Oxford University Press, 2001.
- Moerings, M., *Straffen met het oog op veiligheid; een onderneming vol risico's*. Leiden, Universiteit Leiden, 2003, oratie.
- Mooij, A.W.M., *De psychische realiteit. Psychiatrie als geesteswetenschap*, Amsterdam, Boom, 2006.
- Mooij, A.W.M., *Op het grensvlak van psychiatrie en recht*. Arnhem, Gouda Quint, 1989, oratie RUG.
- Mooij, A.W.M., *Toerekeningsvatbaarheid. Over handelingsvrijheid*. Amsterdam, Boom, 2004.
- Nagel, W.H., *Het betrekkelijke van kriminaliteit*. Alphen aan den Rijn, Samsom, 1977.
- Nijman, H., C. de Kruyk & Ch. van Nieuwenhuizen, Gedragsveranderingen tijdens tbs-behandeling. *Tijdschrift voor Psychiatrie*, 44 (2002) 5, p. 339-344.
- Peeters, H.F.M., & C.P. de Vos, Een historische analyse van een provinciaal psychiatrisch centrum over de periode 1885-1977. In: J.M.W. Binneveld *et al.*, *Een psychiatrisch verleden. Uit de geschiedenis van de psychiatrie*. Baarn, Ambo, 1982, p. 154-180.
- Poole, S., *The Politics of Regicide in England, 1760-1850: Troublesome Subjects*. Basingstoke, 2000.
- Pouw, A., Het rijkskrankzinnigengesticht Medemblik (1884-1922). In: L. de Goei & J. Vijselaar (red.), *Het ongelukkig lot der krankzinnigen*. Utrecht, NcGv-reeks 115.
- Quen, J., James Hadfield and Medical Jurisprudence of Insanity. *New York Journal of Medicine*, (1969) p. 1221-1226.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Strafen zorg: een paar apart. Passende interventies bij delictplegers met psychische en psychiatrische problemen*. Amsterdam, SWP, 2007, RMO advies 41.

- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Ontsnappen aan medialogica. Tbs in de maatschappelijke beeldvorming*. Amsterdam, SWP, 2007, RMO advies 39.
- Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, *Kwetsbaar in kwadraat. Krachtige steun aan kwetsbare mensen*. Amsterdam, Den Haag, SDU, 2001, RMO advies 16.
- Raes, B.C.M., & F.A.M. Bakker (red.), *De psychiatrie in het Nederlandse recht*. Deventer, Kluwer, 2007, vijfde druk.
- Remmelink, J., *Inleiding tot de studie van het Nederlandse strafrecht*. Deventer, Gouda Quint, 1994.
- Remmelink, J., *Tijd en plaats in het strafrecht*. Arnhem, Gouda Quint, 1989.
- Schnabel, P., *De weerbarstige geestesziekte. Naar een nieuwe sociologie van de geestelijke gezondheidszorg*. Nijmegen, SUN, 1995.
- Simon, R.I., & D.W. Shuman (eds.), *Retrospective Assessment of Mental States in Litigation*. Washington, American Psychiatric Association, 2002.
- Stevens, M., & M. Beukers, *PJ rapportage in strafzaken. Juridische kaders voor het behandeladvies*. Utrecht, NIFP, 2006.
- Swaan, A. de, R. van Gelderen, & V. Kense, *Sociologie van de psychotherapie 2. Het spreekuur als opgave*. Utrecht, Het Spectrum, 1979.
- Tseng, W.-S., D. Matthews & T.D. Elwyn (eds.), *Cultural Competence in Forensic Mental Health*. New York/Hove, Brunner-Routledge, 2004.
- Tischer, A., *Die Macht der hypnotischen Suggestion. Die Bremer Künstler der Prinzhorn Sammlung*. Bremen, Donat, 1996.
- Tuinier, S., *De psychiater en de wilde man*. Meppel, Giethoorn, 1989.
- Uiterwijk, C. et al., *De Papendrechtse strafzaak*. Haarlem, Tjeenk Willink, 1911.
- Vliet, J.A. van, & J.P. Wilken, *Ons kent ons. De praktijk van samenwerking in de forensische zorg*. Amsterdam, SWP, 2001.
- Walker, N., *Crime and Insanity in England. The Historical Perspective*. Edinburgh, University Press, 1968, volume I.
- Weijers, I., & F. Koenraadt, Toenemende vraag naar expertise. Een eeuw forensische psychiatrie en psychologie. In: F. Koenraadt, C. Kelk & J. Vijselaar (red.), *Tussen behandeling en straf. Rechtsbescherming en veiligheid in de twintigste eeuw*. Deventer, Kluwer, 2007, p. 1-74. Het Psychiatrisch Juridisch Gezelschap, Nieuwe reeks deel 10.
- West, D.J., & A. Walk (eds.), *Daniel McNaughton: His Trial and the Aftermath*. London, Royal College of Psychiatrists, 1979.
- Wijnheymer, L., E. Blaauw & M. Veen, Houden of weggeven? Over problemen met de opvang van psychisch gestoorde gedetineerden. *Sancties*, (1998) 3, p. 145-154.
- Wilken, J.P., J. Klamer & J. Bröker, *Grensstroom. Een onderzoek naar cliëntstromen en kenmerken van forensisch psychiatrische klinieken en forensisch psychiatrische afdelingen in het veld van GGZ en justitie*. Bilthoven, Storm, 1999.
- Wolswijk, H.D., *Locus delicti en rechtsmacht*. Deventer, Gouda Quint, 1998, diss. UU.
- Zwemstra, J.C., Grensverkeer van forensisch psychiatrische patiënten tussen het justitiële en GGZ domein. In: T.I. Oei & M.S. Groenhuijsen (red.), *Capita selecta van de forensische psychiatrie anno 2006*. Deventer, Kluwer, 2006, p. 771-778.

POMPE REEKS

1. *Facetten van economisch strafrecht*, prof. jhr. mr. M. Wladimiroff (red.), 1990
2. *Buiten de muren*, dr. mr. M. Moerings en mr. G. ter Haar (red.), 1990
3. *De sociale constructie van fraude*, dr. C.H. Brants en dr. K.L.K. Brants, 1991
4. *Om de persoon van de dader*, dr. J.A. Janse de Jonge, 1991
5. *Ziek of schuldig?*, drs. F. Koenraadt (red.), 1991
6. *In de bisnis*, Sari van der Poel, 1991
7. *Strafrechtelijke handhaving van gemeenschapsrecht*, mr. R.M.A. Guldenmund, 1992
8. *Homoseksualiteit en recht*, dr. mr. M. Moerings en mr. A. Mattijssen (red.), 1992
9. *Met schuld beladen*, dr. J.A. Janse de Jonge en prof. mr. C. Kelk (red.), 1992
10. *Binnen de steen van dit bestaan*, J.A. Janse de Jonge, M. Moerings en A. van Vliet (red.), 1993
11. *Strafrecht en milieu*, dr. Th.J.B. Buiting, 1993
12. *Latijnsamerikaanse drugkoeriersters in detentie: ezels of zondebokken?*, Janine Jansen, 1994
13. *De overdracht van de tenuitvoerlegging van strafvonnissen*, D.J.M.W. Paridaens, 1994
14. *Hoe punitief is Nederland?*, dr. mr. M. Moerings (eindred.), 1994
15. *Buitenlandse getuigen in strafzaken*, André Klip, 1994
16. *De menselijke verantwoordelijkheid in het strafrecht*, prof. mr. C. Kelk, 1994
17. *De naam van het feit*, C.M. Pelser, 1995
18. *Allah, Satan en het recht*, Yücel Yeşilgöz, 1995
19. *Een schijn van kans*, M. Gras, F. Bovenkerk, K. Gorter, P. Kruiswijk en D. Ramsdoet, 1996
20. *Er is meer*, C.H. Brants, C. Kelk en M. Moerings (red.), 1996
21. *Ouderdoding als ultiem delict*, F. Koenraadt, 1996
22. *Bedreigde getuigen in het strafproces*, Annemarieke Beijer, 1997
23. *Politie en criminaliteit van Marokkaanse jongens*, Rosan Coppes, Flora de Groot en Alex Sheerazi, 1997
24. *Locus delicti en rechtsmacht*, H.D. Wolswijk, 1998
25. *Voorwaarden voor strafbaarstelling van vrouwenhandel*, Roelof Haveman, 1998
26. *Met recht behoorlijk ingesloten*, Anje Brouwer, 1998
27. *Over levende gedachten*, C.H. Brants, 1999
28. *Morele kwesties in het strafrecht*, M. Moerings, C.M. Pelser en C.H. Brants (red.), 1999
29. *Eerlijke berechting en bijzonder straf(proces)recht*, P.J. Baauw, 1999
30. *Decentraal bestuur vervolgbaar?*, J.A.E. van der Jagt, 2000
31. *Recht voor commuun gestraften*, Miranda Boone, 2000
32. *Misdaadvermogen en internationaal strafrecht*, Roan Lamp, 2000
33. *Nederlands detentierecht*, prof. mr. C. Kelk, 2000
34. *De Wet Terwee*, Renée Kool en Martin Moerings, 2001
35. *De Penitentiaire Beginselenwet in werking*, M. Boone en G. de Jonge (red.), 2001
36. *Opsporing van oorlogsmisdrijven*, A. Beijer, A.H. Klip, M.A. Oomen en A.M.J. van der Spek, 2002
37. *Recht op schrift*, dr. Renée Kool, prof. dr. Martin Moerings en Willem Zandbergen, 2002

38. *Herstelrecht in jeugdstrafzaken*, Ytje Minke Hokwerda, 2004
39. *Voor wat hoort wat: plea bargaining in het strafrecht*, Chrisje Brants en Bart Stapert, 2004
40. *Het psychisch onvermogen terecht te staan*, Peter Bal en Frans Koenraadt, 2004
41. *Discretie in het strafrecht*, M. Boone, R.S.B. Kool, C.M. Pelsers en T. Boekhout van Solinge (red.), 2004
42. *Dealing with Drugs in Europe*, Tim Boekhout van Solinge, 2004
43. *Voor de vorm*, A.A. Franken, 2004
44. *Detentie en culturele diversiteit*, Marieke Post, 2005
45. *Multiculturaliteit en verdediging in strafzaken*, Mirjam Siesling, 2006
46. *Strafbare discriminatie*, Chrisje Brants, Renée Kool en Allard Ringnalda, 2007
47. *Externe openbaarheid in het strafproces*, Leonie van Lent, 2008
48. *De centrale positie van grensgevallen*, Frans Koenraadt, 2008

De delen 1-37 zijn verschenen bij Gouda Quint / Kluwer Juridische uitgevers, Deventer. Vanaf deel 38 verschijnt de Pompe-reeks bij Boom Juridische uitgevers, Den Haag. Bestellingen: Boom distributiecentrum, Postbus 400, 7940 AK Meppel, tel. 0522-237555, fax 0522-253864, e-mail: budh@boomdistributiecentrum.nl.